

OLYMPOS ANTİK KENTİ ROMA DÖNEMİ TONOZLU MEZARLARI

ELİF ÖZER*

Bu makalede Doğu Lykia bölgesinde yer alan Olympos kentinde 1999-2006 yılları arasında tespit edilen 307 adet tonozlu mezarın genel olarak mimari özellikleri ve Olympos'ta neden bu mezar formunun tercih edildiği hususu ele alınacaktır¹. Olympos Nekropolündeki tonozlu mezarların daha önce değerlendirilmemesi ve Lykia Bölgesinde de bu mezarların sayıca azlığı bu konuda detaylı bir araştırma yaparak nedenlerini bulmaya bizi yönlendirmiştir.

Lykia bölgesinde en yaygın mezar tipi Lykia tipi kapaklara sahip lahitler olmakla birlikte, Doğu Lykia'daki Olympos kentinde tespit edilen çoğu mezarın tonozlu örtü sistemine sahip olması ve bu mezar formunun Lykia genelinden ayrılması dikkat çekicidir. Bu nedenle Lykia'da az da olsa bu mezar formuna rastlanan kentler ile Olympos'un ortak özellikleri ve diğer bölgeler ile benzerlikleri üzerinden yola çıkarak nedenleri bulunmaya çalışılmış ve mezarların mimari özellikleri detaylı olarak değerlendirilmiştir.

Batı, Güney, Kuzey ve Doğu olmak üzere dört alana ayırarak değerlendirdiğimiz nekropol, Olympos Çayı'nın doğu ve batı kıyasına arazinin topografyasına uygun olarak konumlanmıştır. Batı nekropolü, Kavşuk Boğazı'nın güneyinden başlayıp, Çay'ın güney yakasında bitişik nizamlı mezarlarla tiyatroya kadar devam eden alanı kapsamaktadır. Bu alanda toplam 155 tonozlu mezar tespit edilmiştir. Olympos Çayı'nın batı kıyasından, tiyatroya kadar olan alan ise güney nekropol olup, 41 adet tonozlu mezarın kataloğu yapılmıştır. Hem batı hem güney nekropol'de tonozlu mezarlardan bazıları iki katlı tasarlanmış olup, bu özellikleri ile Anemourion Nekropolü'ndeki mezarları hatırlatırlar².

103 adet tonozlu mezarın tespit edildiği kuzey nekropol, Olympos Çayı'nın doğu yakasında konumlanmıştır. Bu nekropoldeki mezarlar batı ve güney nekropole kıyasla çok daha fazla tahrip edilmiştir. Bu tahribin en önemli nedenlerinden biri, Bizans döneminde nekropolün Lykia'nın diğer pek çok yerleşiminde de görüldüğü gibi ikamet yeri olarak kullanılmasıdır.

Olympos'un son nekropol alanı, doğu nekropolüdür. Akropolis'in alt yamacında konumlandırılmıştır. Limandan girildiğinde ilk karşılaşılan anıtsal mezarlar doğu nekropolde yer almaktadır.

* Prof. Dr., Pamukkale Üni. Fen-Edebiyat Fak. Arkeoloji Bölümü, DENİZLİ, e-posta: eozar@pau.edu.tr

¹ Olympos Nekropolü 2006 yılında tarafımdan doktora tezi olarak hazırlanmış olup, bu çalışma tezin bir bölümünün yeniden düzenlenmiş halidir. Buradan Olympos eski kazı başkanı Prof. Dr. E. Parman'a, Olympos kazı başkanı Prof. Dr. B.Y. Olcay Uçkan'a ve tüm Olympos kazı ekibine çalışma süresince verdikleri destekten ötürü teşekkürlerimi sunarım.

² Elisabeth Alföldi Rosenbaum, *Anamur Nekropolü, The Necropolis of Anemurium*, TTK, Ankara 1971, s. 4.

Mezar Giriş Yönlere

Olympos nekropolündeki mezarlar genelde arazinin topografyasına göre inşa edilmekle birlikte (Çiz. 1), batı nekropolde mezar girişlerinin genelde doğu ve kuzeydoğudan güney nekropolde kuzey ve kuzeydoğudan, doğu nekropolünde güney, güneybatı ve batı; Kuzey nekropolde ise, güneybatı ve batı yönlerinden yapıldığı gözlemlenmiştir.

Gömü Tipleri

Olympos kazılarında şimdiye kadar gömü tipi tespit edilmemiş olmasına rağmen, hem inhumasyon hem kremasyon yapılmış olmalıdır. İnhumasyon gömülerde birey eğer mezarlarda seki varsa, seki üstüne; şayet seki yoksa ahşap bir sedye veya doğrudan zemin üstüne yerleştirilmiş olmalıdır. Büyük olasılıkla bireyi duvar kenarına koymuş ve ayaklarını mezar girişine yöneltmişlerdir. Kremasyon gömü tipinde ise kremasyon kaplarına konulan kül ve kemikler muhtemelen mezarlar içindeki nişlere yerleştirilmiştir (Çiz. 2).

Ölçüler

Olympos nekropolünde tespit edilen tonozlu mezarların genişliği genelde 160-260 cm., uzunluğu 220-320 cm., yüksekliği 200-230 cm., duvar kalınlığı 50-60 cm. civarındadır. Girişte, yan duvarlar öne doğru genelde 50-60 cm. civarında uzatılarak anta yapılmıştır. Bu uygulamaya Tlos, Patara, Perge ve Kilikia'daki Elaeussa Sebaste kentlerinde de rastlanmaktadır³. Mezar girişindeki sürgülü kapama bloğu genelde 50x50 cm. ile 55x60 cm. dir.

18 mezarda ise, girişin arkası 25-30 cm. uzunluğunda, 4-5 cm. genişliğinde ve 4-5 cm. kalınlığında tuğla ve harçla dört sıra olarak örülmüştür. Batı Nekropolde 8 mezarda (Oly99/28 (Kat. 28), Oly99/38 (Kat. 38), Oly99/62 (Kat. 62), Oly99/64 (Kat. 64), Oly99/65 (Kat. 65), Oly99/75 (Kat. 75), Oly01/142 (Kat. 142), Oly01/143 (Kat. 143), Güney Nekropolde 9 mezarda (Oly01/180 (Kat. 180), Oly01/183 (Kat. 183), Oly01/185 (Kat. 185), Oly01/206 (Kat. 206), Oly01/208 (Kat. 208), Oly01/213 (Kat. 213), Oly01/214 (Kat. 214) Oly01/222a (Kat. 222a), Oly01/222b (Kat. 222b), Kuzey nekropolde 1 mezarda (Oly02/245 (Kat. 245)) bulunmaktadır. Mezar duvarlarının iç kısımlarına yapılan kare formlu hatul yuvalarının derinliği 30-40 cm., genişliği 30-40 cm. civarında, yüksekliği ise 40-45 cm. arasındadır⁴.

Mezar odalarının içinde tespit edilen nişlerin genişliği genelde 35- 40 cm., bir örnekte 50 cm.⁵, yedi örnekte yaklaşık 20 cm. dir⁶. Odanın uzun cepheleindeki niş, zeminden 35- 40 cm. yükseğe, arka duvara ise 20 cm. yükseğe yapılmıştır. Niş derinlikleri bir örnek dışında⁷, 25-40 cm. arasındadır.

³ Havva İşkan-Nevzat Çevik, "Tlos 1997", *Araştırma Sonuçları Toplantısı, XVI-II*, 1998, s. 426 vd; Süleyman Bulut -Fatih Gülşen "Patara-Bodrum Gömütü", *Adalya, II*, 1998, s. 191; Aşkım Özdzibay, *Perge Batı Nekropolisi M2 Mezar Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 14; Alois Machatschek, *Die Nekropolen und Grabmäler im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Austrian Academy Sciences Pub., Wien 1967, s. 79 vd.; Eugenia Equini Schneider, "Some Considerations on Elaiussa's North Eastern Necropolis", *Olba*, VII 2003, s.263 vd.

⁴ Ayrıca bkz: İ. Atilla Akın, "Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazısı", *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 1992, s. 106.

⁵ Oly02/329 (Kat.329): 50 x 53 x 45 cm.

⁶ Oly09/145 (Kat. 145), Oly01/176 (Kat. 176), Oly01/208 (Kat. 208), Oly01/215 (Kat. 215), Oly01/217 (Kat. 217), Oly02/239 (Kat. 239), Oly02/253 (Kat. 253).

⁷ Oly01/175 (Kat. 175): 39 x 64 x 100 cm.

Teknik

Mezarların yan ve arka duvarları yerel moloz taş *ve opus caementicium taklidi* harçla polygonal teknikte örülmüş; mezar girişi, söve bloğu, iki yan blok, lento bloğu ve sürgülü kapama bloğu olmak üzere 5 adet rektagonal blokla oluşturulmuştur (Fig. 1). Söve bloğunun üstüne kapama bloğunun açılıp, kapanabilmesi için aynı genişlikte yuva yapılmıştır (Çiz. 3). Arka yüzünde kenet yuvası olan sürgülü kapama blokları sağa doğru açılıp, kapanır biçimde tasarlanmıştır. Üst kısımdaki lento bloklarında genelde mezar sahibi hakkında bilgi veren 7-8 satırlık Grekçe yazıt bulunur (Fig. 2).

Bazı mezarların girişinde ve duvar örgüsünde malzeme olarak tuğla tercih edilmiştir. Augustus Çağı'nda popüler bir malzeme olan ve genelde tonozlu küçük mekânlar ile kubbeli yapılarda tercih edilen tuğla⁸, Anadolu'da Roma öncesi, Roma ve geç dönemlerde daha yaygındır. Dodge, tuğla kullanımında bağlayıcı öge olan harç kalınlığını tarihlendirmede yardımcı bir unsur olarak değerlendirmiştir⁹. Olympos mezarlarında tespit edilen tuğla, ebatları ve aradaki harç kalınlığının 2-4 cm. arasındaki ölçülerinin (Fig. 3) Dodge'un kronolojik tablosundaki¹⁰ M.S. 3.yy.'a ait Anadolu tuğla ölçülerine uyum göstermesi, bu mezarların tarihlendirilmesinde bize yardımcı olmuştur.

Zemin

Mezar zeminlerinin günümüzdeki görünümü sıkıştırılmış topraktır. Mezarların bir kısmının zemin üstü kireçleşmiştir. Bazı mezarların orjinal zemininin ise, pişmiş toprak levhalarla kaplı olduğunu düşünüyoruz. Bu öneri için aldığımız destek, Perge Nekropolisi'nden gelmektedir. Perge'de yapılan kazıda, tonozlu mezarlardan birinin zemininin kare formlu, pişmiş toprak levhalar ile kaplandığı tespit edilmiştir¹¹. Bu tür pişmiş toprak levhalar ile kaplı olmasının dışında, Olympos'ta bazı mezar odalarının zemininin taşçıklar katılarak oluşturulmuş bir harçla kaplandığını gözlemledik. Bu döşemenin en yakın benzeri ise, Patara-Bodrum Gömütü'nde tespit edilmiştir¹².

Üst Örtü Sistemi

Olympos nekropolünde tespit edilen 354 mezardan, 307 adedinin çatısı beşik tonoz ile kapatılmıştır (Fig. 4-5). Tonozun inşası için¹³, öncelikle mezar odasının duvarları örülmüş,

⁸ Hazel Dodge, "The Use of Brick in Roman Asia Minor", *Yayla*, I, 1984, s. 10.

⁹ Hazel Dodge, "Brick Construction in Roman Greece and Asia Minor" içinde: Roman Architecture in the Greek World (Ed. S. Macready & F.H. Thompson), *Occasional Papers New Series X. The Society of Antiquaries of London*, London 1987, s. 112. Ancak Yegül, Dodge'un ve bazı diğer araştırmacıların iddia ettikleri, harç kalınlığının artışının tarihlendirmeye yardımcı bir ölçüt olduğu hususunda şüpheye düşmekte ve Sardis'teki Hamam-Gymnasion kompleksindeki çalışmada çeşitli ölçülerle karşılaştığını belirtmektedir. Bkz. Fikret Yegül, "Roman Architecture in the Greek World", *Journal of Roman Archaeology*, IV, 1991, s. 355.

¹⁰ Dodge, a.g.m., s. 107, Table 1.

¹¹ Aşkın Özdzibay, "Perge Batı Nekropolisi'nden Bir Mezar Yapısı", *Anadolu Araştırmaları*, XVI, 483-508, 2002, s. 483 vd.

¹² Bulut-Gülşen, a.g.m., s. 189.

¹³ Roma Döneminde tonoz inşası için bkz: Vitruvius, Mimarlık Üzerine On Kitap, çev. S. Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul 2005, 5. bs., VII, III.1-2: "Tonoz yaparken, aşağıdaki yol izlenmelidir: ince kalaslar 60 cm.den fazla olmamak kaydıyla birbirine paralel yerleştirilmeli ve çabuk çürüyen köknar yerine servi tercih edilmelidir. Bu kalaslar, kavisli bir biçim verildikten sonra, çok sayıda demir çiviyile tavana ya da çatıya ahşap bağlantılarıyla sıkılır. Bu bağlantılar, çürüme, eskime ya da nenden etkilenmeyecek bir malzemenen yapılmalıdır. Kavislendirme işlemi sırasında çatlایan meşe hariç; şimşir, ardıç,

ardından tonoz kavisini oluşturmak için taşlar, tonoz kalıbın üstüne ışımsal yerleştirilip; ardından harç sürülerek sağlaştırılmıştır. Bazı mezarlarda ise, tonoz kalıbının tomruk izleri hala görülebilmektedir¹⁴.

Mezarlardan bazılarının tonoz başlangıcının tuğla ile örüldüğü, bir kısmının ise, mezar girişini muhtemelen daha anıtsal ve etkileyici bir görünüme büründürmek için düzgün kesilmiş bloklarla kemer örerek tonoz başlatıldığı tespit edilmiştir (Çiz. 4). Örneğin batı nekropoldeki OLY02/334 (Kat. 334) envanter numaralı mezar bu şekilde inşa edilmiştir.

Mezar duvarlarına ahşap iskele kurulması için açılan hatlı delikleri pek çok mezarda hala görülebilmektedir. Mezar odaları içinde genelde üç adet hatlı yuvası bulunur. OLY02/340'da (Kat. 340) ahşap çatı kiriş uçlarını koymak için hazırlanan hatlı deliklerinin içi doldurulmadan bırakılmıştır. Benzer örnekleriyle Anemourion, Iotape ve Halikarnassos kentlerinde karşılaşılmaktadır¹⁵.

Olympos tonozlu mezarlarının mimari yapı öğeleri olarak benzerlerine Lykia'da Tlos, Patara¹⁶, Kadyanda, Phaselis, Arykanda, Balboura¹⁷, Kilikia'da Anemourion¹⁸, Iotape¹⁹, Elaeussa Sebaste²⁰, Antiochia ad Cragum²¹, Olba²², Syedra²³; Pamphylia'da Perge²⁴, Karia'da Halikarnassos²⁵ ve Phrygia'da Laodikeia²⁶ kentlerinde rastlanmaktadır.

zeytin, servi ve benzer ağaçlar kullanılmalıdır...Kireç ve kum karıştırılarak hazırlanan harç, derhal tonoz üstüne sürülür ki tawandan ya da çatıdan herhangi bir şey damlamasın..”

¹⁴ Örneğin Batı nekropoldeki OLY99/68 envanter numaralı (Kat. 68) mezarda görülebilmektedir. Halikarnassos'ta benzer örnekleri için bkz. Güner Özler, "Halikarnassos Tonozlu Mezar Grubu", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı 9, 2009, s. 85.

¹⁵ Bkz: Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 14 ve dn. 90; Özler a.g.m., s. 85.

¹⁶ Bulut-Gülşen, a.g.m. s. 189 vd.; İşkan-Çevik, a.g.m., s. 427.

¹⁷ Çiğdem Özbek, *Arykanda Nekropolü'nde Tonozlu Anıt Mezar Yapıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005, s. 31, 42, 163 vd.

¹⁸ Machatschek, *a.g.e.*, s. 69 vd.

¹⁹ Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 13.

²⁰ Machatschek, *a.g.e.*, s. 81 vd.

²¹ Elisabeth Alföldi Rosenbaum-Gerhard Huber-Somay Onurkan, *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Preliminary Report*, TTK, Ankara 1967, s. 53, 56 vd.

²² M.S. 2.-3.yy.'a tarihlenen Olba'daki bu tonozlu mezar, yazıtına göre emekli bir askere aittir. Bkz: Emel Erten -Murat Özyıldırım, "Olba Yüzey Araştırması 2005", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIV, 2007, s. 39; Özler a.g.m., s. 75 vd.; Tuna Akçay, *Olba Mezarları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin, 2008, s. 42 vd;

²³ Arif Müfid Mansel, "Die Grabbauten von Side (Pamphylien)", *Archaeologische Anzeiger*, LXXIV, 1959, s. 364 vd.

²⁴ Haluk Abbasoğlu, "The Founding of Perge and Its Development in the Hellenistic and Roman Periods", *JRA Sup. Series Number 45*, Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hieropolis, Pergamon, Perge and Xanthos (ed. D. Parrish), Portsmouth, Rhode Island 2001, s. 187; Özdzibay, *a.g.e.*, s. 14vd; Aşkın Özdzibay, "Perge Batu Nekropolisi'nden Bir Mezar Yapısı", *Anadolu Araştırmaları XVI*, 483-508, 2002, s. 485 vd, Res. 2-12.

²⁵ Özler, a.g.m., s. 73 vd.

²⁶ Celal Şimşek-Mehmet Okunak-Mustafa Bilgin, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, ed. C. Şimşek, Ege Yayınları, İstanbul 2011, s. 9, Lev. 29, 38, Plan 3, 15.

Harç

Tonozların dış kısmı, genelde küçük çakıl, taşçık ve kiremit kırıkları, kum (*harena*), su ve kirece (*calx*) farklı maddelerin çeşitli oranlarda katılmasıyla hazırlanmış, kalınlığı 3-5 cm. olan ve Kilikia bölgesindeki harca benzerlik gösteren *opus-caementicium*²⁷ taklidi olarak adlandırdığımız harçla kaplanmıştır.

Olympos'ta harcın içindeki katkı maddelerinin yoğunluğunda önceliği kireç almıştır. Kirecin ardından kum, taşçık ve kiremit kırıkları kullanılmıştır. Bazı örneklerde harç rengi gri-beyaz, bazılarında ise, kiremit kırıkları yüzünden pembe olmuştur. Harcın en yoğun kullanıldığı yer tonozun bel kısmıdır. Bu alanda harcın kalınlığı ve harçtaki taşçık miktarının da arttığı gözlemlenmiştir.

Opus caementicium taklidi olarak adlandırdığımız harç muhtemelen mezara yakın bir yerde karılmasının ardından kullanılacağı yere taşınmıştır. Harcın katkı maddesi olan kum için Vitruvius'da dere ya da deniz kumu olabileceği üzerine bilgi verilmiştir²⁸. Kentte her iki kaynağın da bulunuşu; ustanın işini yaparken kaynak bulmada hiç zorlanmadığını düşündürür. Ustadan söz edilmişken; Olympos'a çok yakın Musa Dağı'ndaki yerleşimde tespit edilen yazıtta Sıvacılar Birliği'nden bahsedilmesi²⁹; Olympos'taki mezar sıvalarının bu birliğe mensup ustalarla uygulandığını gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Yeniden uygulamaya dönülürse; Olympos'lu sıva ustası, *opus caementicium taklidi* harcın kaba dolgusuna taşçık ve diğer maddeleri koyup, karıştırmış, ardından, mezar duvarlarını meydana getirecek moloz taş ve bazen tuğlalar arasını bu harçla doldurarak ya da doğrudan duvarın hem iç hem dış cephesine kompakt bir küme halinde sürerek işini tamamlamış olmalıdır.

Olympos'ta bazı mezar odaları içinde tercih edilen *opus-sigininum*'ün³⁰ ise (Fig. 6), kullanım alanı çok fazladır. Bazı mezarların iç cephe duvarları *opus caementicium taklidi* harç uygulamasının ardından *opus-sigininum* ile sıvanarak, su geçirmezliği artırılmıştır. Bazı örneklerde *opus-sigininum* üstünde bir kat daha sıva izine rastlanılmıştır. Olasılıkla mezarların genel sıvasının bitmesinden sonra ölü kültü ile ilintili motiflerle boyanması için bu sıva katı atılmıştır. Mezarlar sıvanıp, sonra boyanırken; nişlerde de aynı uygulamanın yapıldığı sıva ve *opus-sigininum* izlerinden anlaşılır. Benzer uygulamalara Kilikia bölgesinde ve Perge'deki bazı tonozlu mezarlarda rastlanılmaktadır³¹.

²⁷ Elif Özer, "Antik Mimaride İki Yapı Ögesi: Opus Caementicium ve Tonoz", *Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, ed. B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul 2012, s. 475.

²⁸ Vitruvius, II, V.1

²⁹ Mustafa Adak - Nihal Tüner, "Neu Inschriften aus Olympos und seinen Territorium I", *Gephyra* 1, 2004, s. 55 vd.

³⁰ Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1990, s. 113.

³¹ Bkz. Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 35, 36, 47, 59, 69; Haluk Abbasoğlu, "Perge Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, ed. O.Belli, 2000, Fig.11; Özdizbay, *a.g.e.*, s. 41 vd.

Niş

Olympos'ta 95 adet tonozlu mezarda niş tespit edilmiştir (Fig. 7). Dikdörtgen ya da kare formulu nişler bir örnek dışında³², mezar odasının içindedir. Tespit edilen dört örnekte, nişin üst kısmı kavislendirilmiştir³³. Mezar odalarındaki niş sayısı genelde bir veya iki olup, birkaç tanesinde üç'tür. Bu nişler genelde odanın uzun, yan duvarlarına ve doğal olarak mezar girişine yakın yapılmıştır.

Mezar odalarında yapılan çalışmada nişlerin mezar odasına beş ayrı yerleştirme düzeyine göre tasarlandığı tespit edilmiştir. Bu yerleştirmede; yan duvarda 1 adet (40 örnek), arkada 1 adet (18 örnek), yan duvarlara karşılıklı birer adet (19 örnek), yan duvarlara ikişer adet (genelde nişlerden biri mezar girişine yakın yapılmıştır) (9 örnek), arka duvar ve yan duvarlardan birinde ya da her ikisinde birden (9 örnek) niş işlendiği gözlemlenmiştir.

Bu nişlerin neden yapıldığına dair Olympos'ta arkeolojik bir veri olmamakla birlikte, yan duvar ve mezar girişine yakın nişlere, defin için gelenlerin, mezarı aydınlatabilmek için kandil koyduğunu düşünüyoruz. Yan duvarlara karşılıklı yapılan nişler ise olasılıkla mezar hediyeleri ve kremasyon kapları için ayrılmıştır. Perge Batı Nekropol'ü, M1 Mezar yapısındaki nişlerde pişmiş toprak figürün, kaplar, taş havan ve cam şişeciklerin *in situ* bulunması³⁴; Olympos'ta da benzer uygulama olabileceğini akla getirmektedir. Niş derinliğinin genelde 35-40 cm. olması da kremasyon ve hediye kaplarının bu nişlere konulma ihtimalini arttırmaktadır. Arka duvardaki nişin daha küçük olması ve bazı örneklerde üst kısmın kavislendirilmesi; bu örneklerin sembolik bir anlam taşıyabileceğini düşündürmektedir. Bu nişlere tanrılar için çeşitli adak veya tanrı heykelcikleri yerleştirilmiş olabilir³⁵.

Nekropol'de sadece bir örnekte, niş mezar dışındadır. Bu mezarda, girişteki lentonun üstüne, tonoz alınlığına yerleştirilen nişin üst ucu kavislendirilmiştir³⁶. Bu mezarın dış cephesinde anta kısımları öne uzatılmış ve en üst noktadan düzgün kesilmiş taşlarla kemer oluşturularak hol yaratılmıştır. Olasılıkla ziyaretçiler bu küçük girişten sonra niş içine ölene sunmak maksadıyla bir kandil veya heykelcik ya da yiyecek/içecek koymuştur. Olympos'taki niş örneklerinin benzerleri Lykia, Kilikia ve Pamphylia'daki mezarlarda tespit edilmiştir³⁷.

Yazıtlar

Olympos tonozlu mezarlarındaki yazıtlar (Fig. 8) incelendiğinde, mezara zarar verenlerin para cezasının Hephaistos Tapınağı'na, Tameios, Phiskos ve Olympos Polis'ine ödendiği tespit edilmiştir. Mezar yazıtlarından M.S. 2.yy. sonu ile 3.yy. başında Hephaistos kültünün

³² Oly01/253 (Kat. 253).

³³ Oly01/155(Kat. 155), Oly01/203 (Kat. 203), Oly02/253 (Kat. 253), Oly02/329 (Kat. 329). Perge M1 mezar yapısının içinde de 9 adet uçları yuvarlaklaştırılmış nişler tespit edilmiştir. Bkz: Özdzibay, *a.g.e.*, s. 14.

³⁴ Bkz: Özdzibay, *a.g.e.*, 14, 30 ve dn. 16.

³⁵ Örneğin Olba'daki mezarın nişine heykel veya stel oturtulması için dübel deliği yapılmıştır. Bkz Akçay, *a.g.e.*, 70 vd., dn.161, 163, Lev 36, Lev. 37, Çizim 14.

³⁶ Oly02/253 (Kat. 253) envanter numaralı mezar.

³⁷ Rosenbaum-Huber-Onurkan, *a.g.e.*, s. 50, Fig.33; Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 8 vd.; Abbasoğlu, *a.g.m.*, Fig.11; İşkan-Çevik, *a.g.m.*, s. 427 vd.; Schneider, *a.g.m.*, s. 26 vd.; Havva İşkan-Nevzat Çevik, "III. Nekropol Kazıları", içinde: F. Işık, "Patara 1997", *Kazı Sonuçları Toplantısı, XX-II* (1998), s. 163.

devam ettiği ancak M.S. 3.yy. ortasına doğru belki de Hristiyanlık ve Mithras kültürünün etkisi ile önemini kaybettiği anlaşılmaktadır.

Yazıtları okunabilen mezarlarda Aurelius ön-adı fazla bulunmadığı tespit edilmiştir. Kopyası alınan ve TAM'larda tespit edilen bu yazıtlardan sadece 19'unda Aurelius ön-adı (*praenomen*) ile karşılaşılmış³⁸, diğerlerinde ise rastlanılmamıştır. Dolayısıyla bu mezarlar yazıtlarına göre M.S. 212 tarihinden önce inşa edilmiş olmalıdır. Ancak M.S. 212'den sonra inşa edilenler ile M.S. 212'den önce yapılanlar arasında bariz bir mimari ayrım olmaması da dikkat çekicidir.

Tarihlendirme ve Sonuç

Kilikia Aspera bölgesinde görüldüğü gibi Olympos'ta da Romalı askerlerin yaşadığı ayrıca Kilikia'dan göçüp, Olympos'ta öldükleri yazıtlardan bilinmektedir³⁹. Lykia'da bu tonozlu mezarların bölge için karakteristik bir mezar tipini yansıtmadığı açıktır. Bölgenin mimarisinde Roma etkisi kısmen Lykialı zengin ailelerinin desteği ile devam etmiş gibi görünmesine rağmen, kamu yapılarında Roma etkisi daha erken tarihlerden itibaren başlamış ancak mezar yapılarında M.S. 2.yy.'ın sonları ile M.S. 3.yy.'ın başlarından itibaren artmıştır. Kilikia'ya olasılıkla Romalı askerlerin (emekli askerlerin?) etkisi ile giren tonozlu mezar inşaat metodlarının Olympos'a da benzer etkilerle M.S. 2.yy.'ın sonlarına doğru girip, M.S. 3.yy. süresince arttığı önerilebilir. Waelkens tarafından da "*Kilikia'da merkez Roma mimari etkisi buradaki güçlü Roma askeri varlığı ve kolonilerine dayandırılabilir*" önerisi getirilmiştir⁴⁰ ve Olympos'ta Waelkens'in önerisini destekleyecek veriler ile karşılaşılmaktadır.

Olympos tonozlu mezarları Rosenbaum'un "*M.S. Birinci yüzyılda Anemourion'da sadece mütevazı ve sade bir şekilde, tonozu dışarıdan görülen, su geçirmez pembe swa ile kaplı, duvarlarında koyu renk kireçtaşı blokları olan, aynı koyu rengin çeşitlerinde kireç taşı bloklarla çerçevelenmiş küçük kaplı mezarlar vardı. Duvarlar içerde de swa ile kaplıydı*"⁴¹ cümleleriyle anlattığı ve yaptığı tipolojide Tip I'e verdiği tonozlu mezarlarla benzerdir⁴². Bununla birlikte bu yakın benzerlik gösteren mezarların

³⁸ Oly99/1, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 947, Oly99/7, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 949, Oly99/10, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 977, Oly09/17, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 967, Oly99/62, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1000, Oly99/64 yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1001, Oly99/72 yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1004, Oly99/85, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1044, Oly99/96, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1163, Oly99/104, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1048, Oly99/118, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1013, Oly01/173, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1111? Oly01/174, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1110, Oly01/175, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1112?, Oly01/176, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1112, Oly01/208, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1138, Oly01/222b yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1035, Oly01/208, yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 1138.

³⁹ Örneğin Batı Nekropolde Oly09/59 envanter numaralı lahit. Batı Kilikia-Isauria bölgesinden Benephicator Aelius Telephus Isaurikus, karısı Theodora ve onun babası Numerianus'a aittir. Yazıtı için bkz: TAM II E. Kalinka, *Tituli Asiae Minoris*. Volumen II: Tituli Lyciae Linguis Graeca et Latina conscripti, Fas. I 1920, Fas. II, 1930, Wien, no.1165. Batı nekropolde. Lâhit. Malzeme lokal kireç taşı. *In situ*. Kapak basık üçgen alınlıklı tepe ve köşe akroterlidir. Kapak üç yerinden çatlamıştır. Tekne ön yüzünde tabula ansatası ve 14 satırlık okunabilen yazıtı vardır. Podyumda kenet izleri mevcuttur. Oturma bankı biçimindedir ve köşelerine küresel formulu bank ayakları işlenmiştir. Tekne kısa yüzün altında uçları yuvarlaklaştırılmış kaldırma çıkıntısı bulunur. Tekne alt kısmı silme profilli verilmiştir.

⁴⁰ Marc Waelkens, "The Adoption of Roman Building Techniques in the Architecture of Asia Minor" in: *Roman Architecture in the Roman World*, ed. S. Macready and F.H. Thompson 1987, s, 102.

⁴¹ Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 30.

⁴² Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 90-92.

yazıtlarında Aurelius ve Aurelia ön-adı (*praenomen*) taşıması bizi M.S. 1.yy.'dan uzaklaştırır çünkü bu *praenomen*'ler M.S. 212 Constitutio Antoniniana⁴³ kararı ile kullanılmaya başlamıştır.

Olympos'ta Rosenbaum'un Tip II grubuna yerleştirdiği mezarlara⁴⁴ benzeyen örnekler de tespit edilmiştir. Örneğin Aur. Pigreus ve ailesine ait ön avlulu mezarın (Oly99/01 (Kat. 01) envanter numaralı mezar) hol kısmına olasılıkla *parentalia* ve *silicernium*⁴⁵ için taş oturma bankları işlenmiş olup, Rosenbaum'un Tip II mezarlarına çok benzemektedir. Bu tür ön avlu ve oturma banklı mezarlar Elaeussa Sebaste'de de vardır⁴⁶. Olympos'ta karşılaştırmasını yaptığımız bu mezarın, yazıtındaki⁴⁷Aurelius ön adından ötürü M.S. 212'den sonra inşa edilmiş olması gerekir. Anemourion TİP II grubuna giren mezarlar da M.S. 2.yy.'ın sonu-M.S. 3.yy.'ın içine tarihlendirilmiştir⁴⁸. Tüm bunlara dayanarak; Aur. Pigreus ve ailesinin mezarının M.S. 3.yy.'da inşa edildiği önerilebilir; hatta Aur. Pigreus'un bu görkemli mezarı için tarih biraz daha daraltılabilir. Mezara zarar verenler için istenen para cezası 5000 denarius'tur. Bu yüksek ücret, mezar sahibinin olasılıkla Romalı (olasılıkla asker) kimliği ve kentnin elitlerinden biri olmasıyla bağlantılıdır. Ancak M.S. 3.yy.ın ikinci yarısındaki karışıklığın ekonomiyi etkilemesini de unutmamak gerekir. Bu nedenle M.S.3.yy. ortalarında inşa edilmiş olmalıdır.

Bu mezarın alt katındaki muhafız asker Mucianus'a ait mezar da M.S. 3.yy.'ın 2. yarısında inşa edilmiştir ve üst katındaki Aur. Pigreus'un mezarının daha erken bir tarihe yerleştirilmesi de bu durumda çok makul değildir (Çiz. 5). M.S. 3.yy.'ın ikinci yarısında inşa edilen Muhafız asker Aur. Mucianus ve ailesinin mezarının (Oly99/07 envanter numaralı mezar (Kat.07))⁴⁹ tarihiyle ilgili bir diğer önemli veri, Sepet Dağı'nın yamacına yapılan nişin Aur. Mucianus tarafından tanrı Sol Invictus'a adanması ve yazıtın M.S. 3.yy. ikinci yarısını işaret etmesidir⁵⁰.

Anemourion TİP II'ye giren mezarlar gibi Olympos'ta bu tip ile benzerlik gösteren tonozlu mezarlar da muhtemelen M.S. 2.yy. sonundan itibaren inşa edilmiş ve M.S. 3.yy. içinde de yapılmaya devam etmiştir. Anemourion'da M.S. 2.yy.a ait bazı mezarların M.S. 3.yy.da da kullanılmaya devam etmesi Olympos mezarları için de çok mümkündür. Olympos'ta M.S. 1.yy.da Romalılaşma rüzgârının hafiften esmeye başladığı; Vespasianus

⁴³ Adnan Pekman, *Son Kazı ve Araştırmaların Işığında Perge Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 33. Emanuela Borgia, "Research on Onomastics in the Areas of Korykos and Elaiussa Sebaste", *Olba, II*, 1999, s. 454.

⁴⁴ Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁵ *Parentalia* Şubat ayında 9 gün süresince devam eden ve ölülere şarap, meyve ve çiçek verilen bir tören, *silicernium* ise, mezar başında yenilen cenaze yemeğine verilen isimdir. Bkz: Jocelyn Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, Thames&Hudson, London 1971, s. 50.

⁴⁶ Schneider, *a.g.m.*, s. 265.

⁴⁷ Batı nekropolde kayalık alanda, antik Lykia yolunun başlangıcında ve yolu çıkarken 2-3 metre sağda yer alan büyük mezardır. Güney blokta 7 satır, kuzey blokta 24 satır, alınlıkta tabula ansata içinde 6 satır, girişte güney köşe blokta 12 satır Yunanca yazıt vardır. Yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 947

⁴⁸ Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 31.

⁴⁹ Oly09/1-5 envanter numaralı mezarlardan oluşan kompleks) alt katındadır. Lento taşında 6 satırlık ve yan blokta 5 satırlık yunanca yazıt vardır. Mezarın alt kısmı ana kaya üstüne oturtulmuştur. Kaya üzerine büyük ebatlı taşlar yerleştirilerek temel oluşturulmuştur. Mezar odasının içi sıvanmıştır. İçte, batı cephede bir adet niş bulunmaktadır. Yazıtı için bkz: TAM II, *a.g.e.*, no. 949.

⁵⁰ Adak-Tüner, *a.g.m.*, s. 62 vd.

Dönemi'nde yapıldığı bir yazıtla kanıtlanan⁵¹ Büyük Hamam'ın inşasından anlaşılma ile birlikte, yerleşimde M.S. 1.yy.'da dış/Roma etkilerini gösteren herhangi bir kamusal yapı/yapılar ile henüz karşılaşılması da⁵² mezarların M.S. 1.yy. da yapılma olasılığında bizi uzaklaştırmaktadır.

Olympos'ta M.S. 2.yy. sonu ve M.S. 3.yy.dan itibaren yabancı/Roma mimari etkilerinin başlaması yerleşimin Romalılaşması ile ilintili olmalıdır. Batı nekropolde mezarların genelde iki katlı olması ve yamaça yakın mezarlarda Aurelius/Aurelia ön adının azlığı dikkat çekicidir. Buradan; yamaçta inşa edilen ve genelde Aurelius/Aurelia ön-adı olmayan mezarların M.S. 2.yy.ın sonları-M.S. 3.yy. başında ve üst kat ve kodlardakilerin M.S. 3.yy. ortalarına doğru inşa edildiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Yamaçtaki mezarların para cezaları genelde 500–1500 denarius iken; üst kodlardaki bazı mezarlarda (örneğin: Oly99/1 (Kat. 01), Oly99/7 (Kat. 07)) ücretler birden yükselir. Bu da muhtemelen M.S. 3.yy. Diocletianus dönemindeki enflasyonunu işaret eder. M.S. 2.yy. sonu ile M.S. 3.yy. başında inşa edilen mezarlarda para cezası 500–1500 denarius tercih edilmişken, M.S. 3.yy. ortalarına doğru ücretler yükselmiş gibi görünür. Bununla birlikte, mezar sahibinin statüsüne bağlı olarak da yüksek para cezası istenebileceği hatırlanmalıdır.

Olympos mezarlarının Anemourion Tip II'ye giren mezarlara benzerliği dışında; Lykia'da Phaselis, Patara, Kadyanda, Arykanda ve Tlos kentlerindeki tonozlu mezarlarla da benzemektedir⁵³. Patara'daki tonozlu mezar binası M.S. 2.yy. sonuna tarihlendirilmiştir⁵⁴. Phaselis, Tlos, Arykanda⁵⁵ ve Kadyanda'daki tonozlu mezarlar da M.S. 2.yy. sonları ile M.S. 3.yy. içinde inşa edilmiş olmalıdır. Lykia'da tapınak tipi anıtsal mezar mimarisi ile M.S. 2.yy. ortalarından itibaren karşılaşılır⁵⁶. Bölgede tapınak biçimli anıt mezarlar devam etse de, M.S. 2.yy. sonlarından itibaren özellikle yabancı/Roma etkilere açık kentlerde (örneğin Phaselis, Patara ve Olympos "Liman Kenti" konumuna sahiptir) tonozlu mezarlar artmaya başlamıştır. Bölgenin mezar mimarisinde yabancı/Roma etkilerinin ve aynı zamanda ithal lâhitlerin başladığı tarihlerin; tonozlu mezarların ilk kez başladığını düşündüğümüz tarihler ile uyumlu oluşu Lykia'da M.S. 2.yy.ın, 3. çeyreğinden itibaren dış etkilerin arttığını ortaya koymaktadır.

Elaeussa Sebaste⁵⁷, Korykos⁵⁸, Antiokhia ad Kragum⁵⁹, Selinos, Iotape⁶⁰ ve Syedra⁶¹ kentlerindeki ev tipi tonozlu mezarlar M.S. 2.yy.'dan başlayarak, M.S. 3.yy. içlerine kadar

⁵¹ Adak-Tüner, a.g.m., s. 59–60–65.

⁵² Kentte Roma Dönemi buluntuları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz: Emre Öğül Öncü, "Antalya-Olympos Antik Kenti Roma Mimarisi Araştırmalarından Yeni Buluntular", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması, Anadolu Akdenizi Sempozyumu* 2009, s. 273 vd., Res.1-20.

⁵³ Kadyanda antik kentindeki tonozlu mezarlar, yaptığımız araştırma gezilerinde tespit edilmiş ancak yayınları bulunamamıştır. Patara: Bulut-Gülşen, a.g.m., s. 189 vd.; Tlos: İşkan-Çevik, Tlos, s. 426 vd. Phaselis: Jörg Schäfer, *Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*, Wasmuth, Tübingen 1981, Taf.6.2; Arykanda: Özbek, a.g.e., s. 103 vd.

⁵⁴ Bulut-Gülşen, a.g.m., 195.

⁵⁵ Bkz: Özbek, a.g.e., s. 103 vd. Arykanda'da tonozlu mezarlar içinde M.S. 2. yy. sonları ile 3. yy. ve devam eden dönemler verilmiştir.

⁵⁶ Turgut Saner, "Arykanda Nekropolünde 5 Numaralı Mezar", *Gümüşğında Anadolu, Cevdet Bayburtluoğlu İçin Yazılar* (2001), s. 213 vd.

⁵⁷ Machatschek, a.g.e., s. 81 vd.

⁵⁸ Machatschek, a.g.e., s. 28 vd.

⁵⁹ Rosenbaum-Huber-Onurkan, a.g.e., s. 53, 56 vd.

⁶⁰ Rosenbaum, a.g.e., s. 13.

⁶¹ Mansel, a.g.m., 364 vd.

tarihlenmektedir. Bu mezarlar Olympos örnekleri ile beşik tonoz, *opus-caementicium taklidi* harç, polygonal duvar örgü tekniği, niş ve sürgülü kapama bloğuyla benzerlik gösterir⁶². Hıristiyanlık döneminde de bu mezarlar Anemourion ve Olympos'takiler gibi kullanılmaya devam etmiştir.

Anemourion ve Korykos kentleri ile bir diğer benzerlik; her ikisinde de nekropolde kilise oluşu ve Hıristiyanlık Dönemi'nde kullanımın devam etmesidir⁶³. Benzer kullanımla Arykanda'da da karşılaşılır⁶⁴. Hıristiyanlık, Olympos'a erken ulaşmıştır. Örneğin Piskopos Methodios⁶⁵, Diocletianus Dönemi'nde öldürülmüştür⁶⁶. Methodios'un varlığı; Olympos'ta, Anemourion'da karşılaşıldığı gibi erken bir Hıristiyan topluluğunu ve mezarların bir kısmının M.S. 3.yy.'da yaşamış bu erken Hıristiyanlara ait olabileceğini işaret eder.

Olympos tonozlu mezarları ile Perge Nekropolü'ndeki⁶⁷ bazı mezarlar arasında teknik açısından benzerlik bulunur. Örneğin Olympos'taki nişlere benzer adak nişleri vardır⁶⁸. Perge Batı Nekropolü için tarih olarak M.S. 2.yy.ın sonu ile M.S. 3.yy.ın sonu önerilmiştir⁶⁹. Bununla birlikte, Perge'deki M2 numaralı mezar için yazıtında Aurelius ön-adı olmamasından yola çıkılarak, Septimus Severus Dönemi'ne yani M.S. 3.yy. başına tarihlendirilmiş ve mezarın daha geç dönemlerde de yeniden kullanıldığı önerisi getirilmiştir⁷⁰.

Anadolu dışında benzer örnekler Ostia'daki Isola Sacra Nekropolünde rastlanılır⁷¹. Beşik tonoz, tuğla kullanımı, harç ve duvar örgü teknikleri bakımından benzerlikler bulunur ama IsolaSacra örneklerindeki kadar yoğun tuğla kullanımı Olympos'ta yoktur.

Sonuç olarak karşılaştırması yapılan diğer yerleşimlerde de benzer tarihlerle rastlanması; Olympos'taki 307 adet tonozlu mezarın M.S. 2.yy. sonundan başlayıp, M.S. 3.yy. başından, M.S. 3.yy. ortalarına kadar, kentteki yabancı etkilerin artmasına bağlı olarak arttığını ortaya çıkarmaktadır.

⁶² Machatschek, *a.g.e.*, s. 28, 64, 81 vd., 106; Rosenbaum-Huber-Onurkan, *a.g.e.*, s. 49 vd.; Schneider, *a.g.m.*, s. 268, 270.

⁶³ Rosenbaum, *a.g.e.*, s. 32; Machatschek, *a.g.e.*, s. 26

⁶⁴ Bkz: Özbek, *a.g.e.*, s. 40.

⁶⁵ Zeliha Demirel Gökalp-Şener Yıldırım, "Lykia Olympos'unda Bir Restitüsyon Denemesi", *Adalya*, XIII, 2010, s. 369.

⁶⁶ Orhan Atvur, "Olympos Antik Kenti (1991-1992 Çalışmaları)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, LXXXVIII, 1999, s. 15.

⁶⁷ Özdizbay, *a.g.e.*, s. 20 vd.; Özdizbay, 2002, s. 487, 489.

⁶⁸ Özdizbay, 2001, s. 14, 30 ve dn. 16.

⁶⁹ Özdizbay, 2002, s. 494.

⁷⁰ Özdizbay, *a.g.m.*, s. 495.

⁷¹ Guido Calza, *La Necropoli del Porto di Roma nell' Isola Sacra*, La libreria Dello Stato, Roma 1940, s. 63 vd.

KAYNAKLAR

- Abbasoğlu, Haluk, "Perge Kazıları", *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, ed. O.Belli 2000, ss. 41-247.
- Abbasoğlu, Haluk, "The Founding of Perge and It's Development in the Hellenistic and Roman Periods", *JRA Sup. Series Number 45, Urbanism in Western Asia Minor, New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hieropolis, Pergamon, Perge and Xanthos*, ed. D. Parrish, Portsmouth, Rhode Island 2001, ss. 172-188.
- Adak, Mustafa- Tüner Nihal, "Neu Inschriften aus Olympos und seinen Territorium I", *Gephyra*, 1 (2004), ss. 53-66.
- Akçay, Tuna, *Olba Mezarları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2008.
- Atila, İ. Akın, "Olympos Mezar Odası Kurtarma Kazısı", *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri* 1992, ss. 105-128.
- Atvur, Orhan, "Olympos Antik Kenti (1991-1992 Çalışmaları)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, 88 1999, ss. 13-31.
- Borgia, Emanuela, "Research on Onomastics in the Areas of Korykos and Elaiussa Sebaste", *Olba*, II, 1999, ss. 447-481.
- Bulut, Süleyman-Gülşen, Fatih, "Patara-Bodrum Gömütü", *Adalya*, II, 1998, ss. 189-203.
- Calza, Guido, *La Necropoli del Porto di Roma nell' Isola Sacra*, La libreria Dello Stato, Roma 1940.
- Demirel Gökalp, Zeliha - Yıldırım, Şener, "Lykia Olympos'unda Bir Restitüsyon Denemesi", *Adalya*, XIII 2010, ss. 367-388.
- Dodge, Hazel, "The Use of Brick in Roman Asia Minor", *Yayla*, I, 1984, ss. 10-15.
- Dodge, Hazel, "Brick Construction in Roman Greece and Asia Minor" in: Roman Architecture in the Greek World, ed. S. Macready&F.H. Thompson, *Occasional Papers New Series X. The Society of Antiquaries of London*, London 1987, ss. 106-117.
- Erten, Emel-Özyıldırım, Murat, "Olba Yüzey Arastırması2005", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XXIV, 2007, ss. 39-50.
- İşkan, Havva-Çevik, Nevzat, "Tlos1997", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, XVI-II, 1998, ss. 423-442.
- İşkan, Havva-Çevik, Nevzat, "III. Nekropol Kazıları", de: F. Işık, "Patara 1997", *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XX-II, 1998, ss. 159-178.
- Machatschek, Alois, *Die Nekropolen und Grabmalen im Gebiet von Elaiussa Sebaste und Korykos im Rauhen Kilikien*, Austrian Acedemy Sciences Pub., Wien 1967.
- Mansel, Arif Müfid, "Die Grabauten von Side (Pamphylien) ", *Archaeologische Anzeiger*, LXXIV 1959, ss. 364-402
- Öncü, Öğül Emre, "Antalya-Olympos Antik Kenti Roma Mimarisi Araştırmalarından Yeni Buluntular", *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması, Anadolu Akdenizi Sempozyumu* 2009, ss. 173-284.

- Özbek, Çiğdem, *Arykanda Nekropolü'nde Tonozlu Anıt Mezar Yapıları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2005.
- Özer, Elif, "Antik Mimaride İki Yapı Ögesi: Opus Caementicium ve Tonoz", *Ahmet Adil Tırpan Armağanı*, ed. B. Söğüt, Ege Yayınları, İstanbul 2012, ss. 475-482.
- Özdizbay, Aşkı, *Perge Batı Nekropolisi M2 Mezar Yapısı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.
- Özdizbay, Aşkı, "Perge Batı Nekropolisi'nden Bir Mezar Yapısı", *Anadolu Araştırmaları*, XVI 2002, ss. 483-508.
- Özler, Güner, "Halikarnassos Tonozlu Mezar Grubu", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, Sayı 9, 2009, ss. 73-92.
- Pekman, Adnan, *Son Kazı ve Araştırmaların Işığı Altında Perge Tarihi*, TTK, Ankara, 1989.
- Rosenbaum, Elisabeth Alföldi, *Anamur Nekropolü, The Necropolis of Anemurium*, TTK, Ankara 1971.
- Rosenbaum, Elisabeth Alföldi-Huber, Gerhard-Onurkan, Somay, *A Survey of Coastal Cities in Western Cilicia, Preliminary Report*, TTK, Ankara 1967.
- Saltuk, Secda, *Arkeoloji Sözlüğü*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1990.
- Saner, Turgut, "Arykanda Nekropolünde 5 Numaralı Mezar", *Günışığında Anadolu, Cevdet Bayburthuoğlu İçin Yazılar* 2001, ss. 209-222.
- Schäfer, Jörg, Phaselis. *Beiträge zur Topographie und Geschichte der Stadt und ihrer Häfen*, Wasmuth, Tübingen, 1981.
- Schneider, Eugenia Equini, "Some Considerations on Elaiussa's North Eastern Necropolis", *Olba*, VII 2003, ss. 263-273.
- Şimşek, Celal, Okunak, Mehmet, Bilgin, Mustafa, *Laodikeia Nekropolü (2004-2010 Yılları)*, ed. C. Şimşek, Ege Yayınları, İstanbul 2011.
- TAM II, Kalinka, Ernst, *Tituli Asiae Minoris. Volumen II: Tituli Lyciae Linguis Graeca et Latina conscripti*, Fas. I, 1920, Fas. II 1930, Wien.
- Toynbee, Jocelyn C.M., *Death and Burial in the Roman World*, Thames&Hudson, London 1971.
- Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. S. Güven, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı, İstanbul 2005, 5.bs.
- Waelkens, Marc, "The Adoption of Roman Building Techniques in the Architecture of Asia Minor" in: *Roman Architecture in the Roman World*, ed. S. Macready and F.H. Thompson 1987, ss. 97-105.
- Yegül, Fikret, "Roman Architecture in the Greek World", *Journal of Roman Archaeology*, 4, 1991, ss. 345-355.

Fig. 1. Güney nekropol, tonozlu mezar kuzeyden, Olympos kazı arşivi 2006

Fig. 2. Güney nekropol yazıtı lento bloğu Olympos Kazı Arşivi, 2006

Fig. 3. Batı nekropol. tonozlu mezar. tuğla detay Olympos kazı arşivi 2006

Fig. 4. Batı nekropol, tonozlu mezar, kuzeyden, Olympos kazı arşivi 2006

Fig. 5. Batı nekropol. tonozlu mezar IOlympos kazı arşivi, 2006

Fig. 6. Batı nek, üstkoddaki mezar opus signinumlu, Olympos kazı arşivi 2006

Fig. 7. 100 nolu mezar nis detay, Olympos kazı arşivi 2006

Fig. 8. Batu nek. tonozlu mezar, mezar yazıtlı, lympos kazı arşivi, 2006